

FİDEİZM HAKKINDA BİR ELEŞTİRİ*

Michael MARTIN
Çev. Cenan KUVANCI*
cenank@erciyes.edu.tr

Wittgensteinci fideizme göre, dinî söylem bir yaşam biçimine oturur ve onun kendi kuralları ve mantığı vardır. O yalnız kendi terimlerine dayalı olarak anlaşılabilir ve değerlendirilebilir, ve böyle bir söyleme dışarıdan – sözgelimi, bilimden – herhangi bir standart empoze etme girişimi bütünüyle uygunsuzdur. Dinî söylem bilimsel söylemden farklı kendine özgü ayrı bir dil olduğu için, dinî ifadeler bilimsel ifadelerin aksine, tecrübî bir şekilde test edilemez. Onların buna uymasını istemek bu söylem biçimi hakkında ciddi bir yanlış anlamadır. Din dili oyunu hakkındaki bu görüşe göre, dinî söylem kendi terimlerine dayalı olarak değerlendirildiğinde – ki bunlar yegâne uygun terimlerdir – rasyonel ve anlamlıdır. Bir terimin anlamı bir oyundan diğer bir oyuna değiştiğinden, dinî dili anlamak için onu bizzat dinî dil oyunu içinde değerlendirmek gerekir. Genel olarak, bir filozofun görevi bir yaşam biçimini veya onun dilini tenkit etmek değil, fakat her ikisini tasvir etmek, ve gerekli olduğu yerlerde dilin işleyişi ile ilgili karışıklığı gidermektir. Özellikle, din felsefecisinin işi dinî söylemin kullanılmasını tasvir etmek ve ondan kaynaklanabilecek herhangi bir karışıklığı gidermektir.

İmdi, Wittgensteinci bakış açısının, en katı tenkitçilerinin bile paylaştığı bazı yönleri vardır; sözgelimi, dinî bir uygulamayı anlamak için ona iştirak etmek önemlidir. Fakat bu kabulden yola çıkarak, Wittgensteinci fideizm hakkındaki asıl ve en tartışmalı görüşler anlaşılabilir.

Her şeyden önce, bir yaşam biçimini ve bir dil oyununu diğerinden ayırt etmenin dayanakları açık değildir. Sözgelimi, avuç içini ve çay yapraklarını vs. okuyan astroloji ve falcılık uygulamalarını inceleyelim. Bunlar kendi dil oyunları ile beraber yaşam biçimleri oluştururlar mı? Politik uygulamalar ne olacak? Her politik grup ve onun uygulamaları kendi dil oyunuyla farklı bir yaşam biçimi oluşturur mu? Naziler, kendi dil oyunuyla kendi yaşam biçimine sahip midir? Dinle ilgili olarak, sadece tek bir dil oyunu mu, yoksa pek çok dinî dil oyunu mu vardır? Her din için bir dil oyunu mu vardır? Her dinin içinde, her mezhep veya cemaat için bir tane mi vardır? Budizm ve Hıristiyanlık arasındaki farklar o kadar büyüktür ki, Wittgensteinci fideistin bunların farklı dil oyunları icap ettiren farklı yaşam

* Çevirisini sunduğumuz, Michael Martin`in "A Critique of Fideism" adlı makalesi, *Philosophy of Religion: An Antology*, ed. Louis Pojman, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1993, adlı kitabın 469-473 sayfaları arasındadır.

* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Felsefesi bilim dalı araştırma görevlisi.

biçimleri oluşturduğunu söyleyeceğini güçlü bir şekilde tahmin edebiliriz. Fakat bu kabul edilirse, farklı Hıristiyan mezheplerinin uygulamalarının, temel hususlar bakımından farklı olduğunu kabul etmek durumunda kalmaz mıyız? Sözelimi, Roma Katolikliği, Mormonizm ve Hıristiyan Bilimini (*Christian Science*) inceleyelim. Böyle durumlarda, Wittgensteinci fideist farklı dil oyunlarını gerektiren farklı dinî yaşam biçimlerinin var olduğunu söylemek durumunda değil midir? Fakat bundan daha ileri gidersek, Metodist ve Bapdist gibi farklı Protestan mezheplerinin ve hatta onların içindeki farklı cemaatlerin farklı dinî dil oyununa sahip olduğunu söylemek durumunda değil miyiz? Yine, Wittgensteinci fideizme göre, farklı dil oyunlarındaki aynı terimler farklı anlamlara sahip olduğundan, bu durum, bir Baptist cemaatinin üyelerinin diğer bir Baptist cemaatinin üyelerini anlayamayacağı şeklindeki saçma sonuca sahip görünüyor.

İkinci olarak, her yaşam biçimi kendi standartları tarafından yönetildiği için, onun hakkında dışardan hiç bir eleştiri yapılamaz. Fakat bunun kabul edilemeyecek neticeleri vardır. Astroloji ve avuç içi ve çay yapraklarını okuyan falcılığın ayrı yaşam biçimleri oluşturduğunu varsayalım. Bu pratiklerin hatalı olduğu veya en azından şüpheli varsayımlara dayandığı açık olduğu halde, bu varsayım onların dışarıdan standartlarla değerlendirilmemesi gerektiği anlamına gelir. Her politik uygulamanın ayrı bir yaşam biçimi oluşturduğunu varsayalım. Eğer durum böyleyse, Nazizm gibi bir uygulama hakkında dışarıdan eleştiri imkansız olur.

Her dinî yaşam biçiminin kendi standartları tarafından yönetildiğini varsayabiliriz. Bu durumda, bir dinî yaşam biçimini eleştirmek için kullanılacak dışarıdan hiçbir standart olamaz. Fakat bunun olumsuz neticeleri vardır. Bazı dinî mezhepler cinsî ve etnik ayrımda bulunur; sözelimi, Mormon kilisesi siyahları kilise hiyerarşisi içindeki makamların dışında tutar ve kadınları da tecrit eder. Günümüzde, pek çok münevver insanın bu uygulamayı ve onun dayandığı yanlış inançları kabul ettiğini varsaymak makul değildir. Yine de, Mormonizm ayrı bir yaşam biçimi ise, onun uygulamaları hakkında dışarıdan hiçbir eleştiri yapılamaz.

Wittgensteinci fideistlerin söyledikleri şeylere rağmen, dışarıdan eleştiri sadece mümkün değil aynı zamanda zorunludur da. Eğer Wittgensteinci fideistler haklı ise, "Bu, devam eden irrasyonel bir yaşam biçimidir" iddiasında çelişkili ya da tutarsız bir şey olacaktır. Bir dinin müntesipleri bazen onun öğretilerinin tutarsız olduğunu, temel kanıtlarının şüpheli öncüllere dayandığını, ve bazı pratiklerinin ahlâken tartışmalı olduğunu düşünseler bile, fakat gerçekte böyle değildir. Ayrıca, aslında dinî ya da herhangi bir yaşam biçiminin niçin dışarıdan değerlendirilemediği ve kusurlu bulunmadığıyla ilgili sağlam hiçbir nedenin bulunmadığı gözükür. Bir yaşam biçimine vukûfiyet onun müntesiplerinin perspektifine sahip olarak kazanıldığı halde, biz bununla yetinemeyiz; zira, müntesipler kendi inanç ve uygulamalarıyla ilgili problemleri göremeyebilir, dolayısıyla, bunlar ortaya çıkarılacaksa, dışarıdan birinin bakış açısı gerekli olabilir.

Wittgensteinci fideizm, bir dil oyunu içindeki dinî ifadelerin doğruluğuyla ilgili paradoksal içerimlere de sahiptir. Eğer Jones Budist dil oyununda "Hiçbir Tanrı yoktur" ve Smith Hıristiyan dil oyununda "Bir Tanrı vardır" derse, Wittgensteinci fideist her iki ifadeyi de doğru kabul edecektir. Onların bir biriyle çeliştiği ortadayken, bu nasıl olabilir? Wittgensteinci bir fideistin vereceği cevap şudur: Dinî bir ifadenin anlamı ait olduğu dil oyununa bağlıdır. Bu yüzden, görünüşte bir çelişki olmasına rağmen, örneğimizde Jones'un reddettiği şey Smith'in tasdik

ettiği şey değildir. Wittgensteinci fideist, papa yanılmaz diyen bir Romalı Katoliğin, papa yanılabilir diyen bir Baptistle ters düşmesinin bir illüzyon olduğuna inanmış gözüktür. Bir kimse, dinî ifadelerin anlamlarının farklı dil oyunlarına bağlı olduğunu fark etmediği için, başka türlü düşünme eğiliminde olur.

Biz, bu görüş tarafından önceden farzedilen dil ve anlam hakkındaki görüşü niçin kabul etmek durumunda olalım? Dilin anlamının tamamen bağlamsal ve onu başka yaşam pratik ya da biçimlerine aktarmanın imkansız olduğu tezi lehinde sağlam hiçbir nedenin olmadığı gözüktür. Aslında, o sadece Hıristiyanlarla Hıristiyan olmayanlar arasında değil, farklı Hıristiyan mezheplerinin savunucuları arasındaki tartışmaları da anlamsızlaştırır. Zira, bu görüşe göre, uzun ve sıkı kanıtlara rağmen, gerçek hiçbir anlaşmazlık yoktur; tartışan gruplar farklı gidiş yollarına dayalı olarak birbirlerinin geçmişinden bahseder. Böyle bir görüş muhtemelen imkansız olmasa da büyük ölçüde ihtimal dışı görünür.

Muhakkak ki, bu örneklerle ilgili oldukça makul görüş, Hıristiyan ile Hıristiyan olmayanın gerçekten ihtilaf içinde olduğu ve Katolik ile Baptistin aynı şeyden bahsettiğidir; diğer bir ifadeyle, ortak bir dil ve ortak kategoriler vardır. Kai Nielson`ın iddia ettiği gibi:

Hiçbir "dinî dil" ve "bilimsel dil" yoktur. Daha yerinde bir ifadeyle, matematik ve mantığın uluslararası işaret sistemi; ve İngilizce, Fransızca, İspanyolca vs. vardır. Kısaca, "dinî söylem" ve "bilimsel söylem" aynı kapsamlı kavramsal yapının parçasıdır. Bundan başka, bu kavramsal yapı içinde hem din adamının hem bilim adamının dinî ve bilimsel iddialarda bulduklarında sürekli faydalandığı, ne dinî ne de bilimsel olan çok geniş bir söylem vardır. Kısaca, onlar birtakım temel kategorileri paylaşır.

Nielson`ın bilim ve din adamı hakkında söylediği şeyler, aynı geçerlilikle, Hıristiyan ile Hıristiyan olmayan, Katolik ile Baptist hakkında da söylenebilir. Din dili diğer dillerden tamamen ayrılmaz, dolayısıyla, bir din, mezhep ya da cemaatin dili diğerlerinin dilinden tümüyle ayrılmaz.

Norman Malcolm`un dinî itikada yaklaşımı Wittgensteinci fideizmin tipik bir örneğidir. Wittgenstein`in öğrencisi ve en duyarlı yorumcularından biri olan Malcolm "The Groundlessness of belief" adlı makalede, temel inançlarımızın pek çoğunun sadece, içinde sorunların ortaya konulduğu ve araştırmalarımızın yürütüldüğü çatı olduğunu savunur. Sözelimi, fiziksel bir açıklama olmadan maddî şeylerin (saatler, ayakkabılar, masalar) varlığının sona ermeyeceği inancı, bizim bütün inanç sistemimizin çatısının bir kısmını oluşturan temelsiz bir inançtır. Bir kimsenin anahtarlarının kaybolduğunu varsayalım. Malcolm`a göre, toplumumuzdaki hiç kimse anahtarların saydam (*thin*) bir hava içinde kaybolduğunu ciddî olarak düşünmez, fakat bir kimse buna inanan insanların bulunduğu bir toplumu tahayyül edebilir. Malcolm, böyle bir toplumda, bilimin, insanların paraya karşı tutumlarının, ve başka pek çok şeyin bizimkilerden farklı olacağını söyler. İnsanlar farklı bir çatıya sahip olabilir. Bununla birlikte, Malcolm maddî şeylerin saydam havada gözden kaybolmayacağı inancımızın, sözkonusu değişik toplumdaki insanların karşı inançlarından daha üstün delile dayanmadığında ısrar eder. O, hatta bizim, bir şeyin varoluşunun sona ereceği önerisini dikkate almak istemediğimizi söyler. Fiziksel sebep olmadan şeylerin varoluşunun sona ermeyeceği inancı, çerçevesi

içinde fiziksel incelemeler yapılan ve fiziksel açıklamalara varılan çatının düşünceye dayanmayan bir parçasıdır.

Malcolm aynı şekilde dinî inancın temelsiz olduğunu iddia eder. Hem o hem de dinî uygulama, ortak eğitimden dolayı geniş mutabakatın olduğu bir yaşam biçimine oturur. Dinî dil oyunu içinde, doğrulama, delil ve kanıt vardır, fakat bizzat dil oyununa ilişkin hiçbir doğrulama yoktur. Malcolm`un ifade ettiği gibi, dinî dil oyunuyla ilgili bir doğrulama için ısrar edildiğinde, biz "yaptığımız şey sadece budur diyebiliriz. Bu bizim nasıl olduğumuzdur." Malcolm, Tanrı`nın varlığı lehinde rasyonel bir kanıt gösteremediğimiz müddetçe, Tanrı`ya iman etmenin irrasyonel olduğu ortak inancına karşıdır. Bu, yanlış anlama olduğu kadar, bir kimsenin şeylerin saydam havada gözden kaybolmayacağına ilişkin doğrulanmış bir inanca sahip olmak için rasyonel bir kanıtla sahip olması gerektiği varsayımıdır da. Malcolm`a göre, insanların Tanrı`ya iman etmesi ve ona eşlik eden yardım ya da bağışlanma için dua etmesi ve ilahî emirlere uyması gibi eylemler sadece dindar insanların yaptığı şeylerdir, ve onların bilimsel yaşam biçiminde yapılandırılan daha çok doğrulanmaya ihtiyacı yoktur.

Malcolm`un dinî iman hakkındaki savunması kabul edilemez. Onun, Tanrı`ya iman (T) ile maddî cisimlerin saydam havada kaybolacağı inancı (M) arasında yaptığı analogi ikna edici değildir. Her şeyden önce, toplumumuzda, profesyonel felsefî septiklerin dışında M`den akli başında hiçbir kimse şüphe etmez, dolayısıyla, onların (böyle) ne kadar devam edebileceğini kestirmek zordur. Onlar ne çeşit neden gösterebilirler? Fakat T`den şüphe eden ve kendi inançsızlıkları için makul nedenler gösteren pek çok insan vardır. Dahası, T`den şu anda şüphe eden bazı insanlar, başka bir zamanda şüphe etmezler. Kimi insanlar T`yi kabul etse dahi, onu problematik ve savunulması güç bulur. M`yi şüpheli kanıtların ışığında sadece profesyonel filozofların savunma girişiminde bulunması ve hatta felsefî septiklerin gündelik hayatlarında M`yi ciddi olarak sorgulamaları önemlidir. Fakat T`den şüphe edenler sadece profesyonel felsefî septikler değildir. Sıradan pek çok insan ya Tanrı`ya iman etmekten vazgeçer ya da zor inanır.

Doğrusu, sorular ve araştırmalar için çatı oluşturan belli bazı temelsiz inançlara sahip olduğumuz ve yine, herhangi bir temelsiz inancı reddettiğimiz hususunda Malcolm`la hemfikir olabiliriz, zira, bir dil oyununa dayanan bir doğrulama şekli, bizzat daha temel bir doğrulama şekline dayalı olarak doğrulanmaya muhtaçtır. Sözelimi, bir sözcüğün anlamıyla ilgili sorunları çözmek için bir sözlüğün şahitliğine başvurmak yaygın uygulamadır. Fakat bizzat bu uygulama doğrulanmaya, yani, sözcüklerin anlamını belirlemede sözlükçülerin güvenilirliği ile ilgili tümevarımlı delile dayanan doğrulamaya muhtaçtır. Malcolm dinî modun otonom ve daha temel bir doğrulama şekli tarafından doğrulanmaya muhtaç olmadığını göstermek durumundadır. Bunu yapmak için, o, din dili hakkında yeterli bir izahta bulunmalıdır. O bunu yapmadı.

Üstelik, Malcolm`un söylediği şeylere rağmen, ~M`den ziyade M lehinde daha çok delilin bulunduğu gözüküyor. Sonuç olarak, M`nin temelsiz bir inanç olmadığını varsaymak için sağlam neden vardır. M lehinde aşağıdaki türden dört dörtlük tümevarımlı kanıt vardır. Şeylerin saydam havada yok olduğu görünen pek çok durumda – sihirbazın ortadan kaybolan kartları, sözde Bermuda üçgeninde kaybolan gemi ve uçaklar – ya vuku bulan şeyi biliriz ya da makul açıklamalara sahip oluruz. Fakat hiçbir açıklamaya sahip olmadığımız az sayıdaki durumlar

ne olacak? Henüz açıklanmamış olması bir yana, bu durumların, başlangıçta açıklanmamış görünen fakat şimdi bir açıklamaya sahip olan durumlardan büyük ölçüde farklı görünmez. Bundan dolayı, o, henüz bilinmediği halde, bu durumların bir açıklamaya sahip olduğuna ilişkin tümevarımlı makul bir neticedir. Bununla birlikte, eğer M temelsiz ise, M ve T`nin temelsizliği arasındaki analogi çöker.

Malcolm, kendi kültürümüzdeki insanların sağlam neden olmadan M`ye ve diğer kültürlerdeki insanların ~M`ye inandığını düşünmüşse benziyor. Ben M`yi ~M`ye tercih etmek için tümevarımlı nedenlerin bulunduğunu iddia ediyorum. Fakat M`yi ~M`ye tercih etmek için hiçbir neden bulunmasa dahi, seçim sunî olmaz. ~M`yi reddetmek için sağlam neden vardır, zira, onu işleyen bir hipotez olarak kabul etmek, bir açıklama ortaya çıkarmak mümkün olsa bile, bizi ondan alıkoyar. Bu yüzden, bazen hiçbir açıklamanın var olmadığı varsayımına dayalı olarak hareket etmek araştırmayı engellerken, saydam havada aşikar bir gözden kaybolma lehinde her zaman bir açıklamanın bulunduğu varsayımına dayalı olarak hareket etmek araştırmayı engellemez. Netice itibarıyla, ~M`yi reddetmek ve M`yi kabul etmek, pratik dayanaklara dayalı olarak haklı çıkarılır.

Anladığımız kadarıyla, Malcolm Tanrı`ya iman etme lehindeki tüm dayanakları reddetmişe benziyor. Öte yandan, o, bir dil oyunu *içinde* haklı çıkarma, delil ve kanıtın var olduğunu söyler. Fakat bu önerinin nasıl anlaşılması gerektiği ve Tanrı`ya iman etmenin temelsiz olduğu teziyle nasıl bağlantılı olduğu açık değildir. Bir yoruma göre, diğer dinî inançlar bu temelsiz inançlara dayalı olarak kanıtlandığı ya da haklı çıkarıldığı halde, Malcolm`un Tanrı`ya iman ve muhtemelen dinî inançların da bir dinî dil oyunu içinde temelsiz olduğunu ileri sürdüğü kabul edilebilir. Bu yoruma göre, onun pozisyonu dinî dayanakçılığın bir türüdür: Bazı temel inançlar başka herhangi bir inanca dayanmaz ve diğer tüm inançlar bunlara dayanır. İkinci bir yoruma göre, Malcolm, Tanrı`nın varlığı lehinde dinî dil oyunu içinde geçerli dışarıdan bazı kanıtlar – sözelimi, teleolojik kanıt – önerdiği fakat dışarıdan standartlara müracaat etmediği şeklinde anlaşılabilir. Üçüncü bir yoruma göre, onun, standart olanlardan oldukça farklı olan kanıtların, başkalarında değil, belli dinî dil oyunları içinde özel bir ilgi gördüğü iddiasında bulunduğu kabul edilebilir. Sözelimi, dayanakçı Hıristiyan dil oyunlarında bir kanıt sadece kutsal kitabı aktarmaktan ibarettir; diğerlerinde, burhan bir dinî önderin açıklamalarını aktarmaktan ibarettir.

Burada, ilk yorumla ilgili problemler bizi alıkoymamalıdır, zira, dinî dayanakçılık ayrıntılı olarak aşağıda ele alınacaktır.* İkinci yorumu anlamak zordur, zira, bir kanıtın nasıl hem geçerli hem geçersiz olabildiği açık değildir. Fakat bu görüş, daha önceden reddettiğimiz bir varsayımaya dayanabilir: Din dilinin anlamı baştan aşağı bağlamsaldır ve parçalara ayrılmıştır. Üçüncü yorum pek çok problem içerir ki bunların en önemsizi dinî tezleri ispatlamak için delil olarak kutsal kitabı kullanmak değil, farklı dinî önderlere müracaat etmektir.

Şu neticeyi çıkarmak durumundayım: Wittgensteinci fideizm, Dinî inanca bir yaklaşım olarak, geleneksel ve varoluşçu yaklaşımlardan daha başarılı değildir.

* Metin VII D 3` `bakınız, Michael Martin, "A Critique of Plantinga`s Reformed Epistemology," *Philosophy of Religion: An Antology*, ed. Louis Pojman, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1993, ss. 500-507.